

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ
ВСЕУКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО «ПРОСВІТА» імені ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

**УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
ФАКУЛЬТЕТ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОЛОГІЇ
ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ТВОРЧОСТІ імені АНДРІЯ МАЛИШКА**

КАФЕДРА КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

УКРАЇНСЬКА МОВА ВЧОРА, СЬОГОДНІ, ЗАВТРА В УКРАЇНІ І СВІТІ

*Всеукраїнська науково-практична конференція
до Дня української писемності й мови*

27 жовтня 2023 року

Київ – 2023

УДК 80.06

У 34

*Схвалено рішенням Вченої ради УДУ імені М.П. Драгоманова
(протокол № 4 від 30 листопада 2023 року)*

Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі:
Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції /відп. ред.
С.В. Шевчук, відп. за випуск Ю.Б. Виноградова, О.В. Дияк. К.: Вид-во
Українського державного університету імені Михайла Драгоманова,
2023. 110 с.

У збірнику вміщено доповіді мовознавців, молодих учених і студентів, які брали участь у конференції. Тематика доповідей охоплює питання мовної політики в Україні, аспекти професійної комунікації в сучасній освіті, проблеми лексикології, морфології, термінології та фразеології української мови.

Для аспірантів, студентів-філологів, учителів української мови загальноосвітніх шкіл та гімназій.

Редакційна колегія:

Шевчук Світлана Володимирівна, завідувач кафедри культури української мови, академік НАН ВО України, кандидат філологічних наук, професор – **відповідальний редактор;**

Виноградова Юлія Борисівна, старший викладач кафедри культури української мови – **відповідальний секретар;**

Глущик Сергій Васильович, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **модератор;**

Дияк Олена Володимирівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат філологічних наук – **відповідальний секретар;**

Лобода Тетяна Михайлівна, доцент кафедри культури української мови, кандидат педагогічних наук.

© Автори статей, 2023

© Український державний університет
імені Михайла Драгоманова, 2023

Глущик Сергій,

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова,

м. Київ

ІМЕНУВАННЯ ОСІБ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ

У XVIII столітті староукраїнська антропонімійна система не мала сталої і документально зафіксованої структури [4, с. 101]. Головною рисою системи іменувань Генерального опису (Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769рр.) була її неунормованість, тобто недотримання мовцями офіційно визначених правил під час її використання.

Неунормованість антропонімійної системи виявлялася в таких рисах:

1. Різна кількість одиниць у складі іменування особи.
2. Наявність загальних назв у складі іменування особи.
3. Номінація однієї і тієї ж особи різними способами.
4. Фонетична варіативність іменувань.
5. Відсутність єдиної моделі творення кожного типу іменування: розгалужена система словотворчих засобів з синонімічним значенням та функціями.
6. Використання демінутивних та аугментативних іменувань.

Наведений комплекс виявів неунормованості іменувань Генерального опису обумовлює актуальність питання про критерії диференціації антропонімів:

- функціональні (як здійснити типологію антропонімів);
- якісні (як розмежувати варіанти й самостійні іменування);
- кількісні (як встановити кількість елементів іменування і як їх кваліфікувати).

Розподіл іменувань за функціональними ознаками у сучасній та історичній антропонімійних системах дещо відрізняється, внаслідок цього одне й те ж саме з словотвірної та семантичної точок зору іменування може визначатися по-різному.

Так, з елементів сучасної тричленної офіційно закріпленої формули найбільш однозначно з іменуваннями XVIII століття співвідноситься лише ім'я.

Сучасному імені по батькові приблизно відповідає аналогічне іменування XVIII століття – патронім – з тією різницею, що для його творення могли використовуватися, по-перше, різні словотвірні засоби, по-друге, імена інших родичів – чоловіка (андронім), матері (матронім), дитини тощо.

Найбільш неоднозначним є кваліфікація історичного іменування, аналогічного сучасному прізвищу. В умовах нинішньої кодифікованої антропонімної системи прізвище має певні функціональні ознаки, в першу чергу – незмінність для принаймні декількох поколінь.

Іменування попередніх історичних періодів, подібні до прізвищ за морфологічними та функціональними ознаками, дослідники визначають по-різному.

Так, Р.І. Осташ вживає на їх позначення термін “прізвищева назва”, підкреслюючи функціональну відмінність цього іменування від прізвища [3; с. 506].

Вважається, що в Україні прізвище набуло ознак обов'язкової спадкової родинної назви на межі XVIII – XIX століть [5, с. 494-495].

М.Л. Худаш, детально проаналізувавши історію української ономастики, прийшов до висновку про несистемне і подекуди механічне оперування терміном “прізвище”, яке застосовують на всі історичні періоди, починаючи з давньоруського [4, с. 63].

Дослідник наводить думки багатьох ономастів та зазначені ними терміни формування прізвища: так, Л.Л. Гумецька та І. Сухомлин відносять становлення українських прізвищ на XIV – XV століття (І. Сухомлин

остаточним часом їх закріплення вважає XVII ст.), В. Франчук – на початок XVII ст., О.Неділько – на XVII – XVIII ст., Ю. Редько – на кінець XVIII – початок XIX ст. (з певними застереженнями) [4, с. 72-76].

Аналіз іменувань Генерального опису Лівобережної України 1765-1769 рр. свідчить про неостаточне закріплення прізвища:

- близько 30 іменувань утворено від імені найближчого родича і внаслідок цього мають однопоколінний характер:

Евту(х) Майоръ – Анна Илл(в)а Майориха матъ ево родна(я) вдо(в)а му(ж)ича(я) (книга IV, 12);

Іванъ Мироненко – Іванового брата родного (ж)ена вдова Натали(я) Мироненкова (книга IV, 134);

вдо(в)а Стефанида Самойлиха – синъ Іванъ Самойленко (книга IV, 64);

Іванъ Ха(р)ченко – ма(т) его родна(я) Анна Ха(р)чиха (книга IV, 96);

- стосовно одних і тих самих осіб вживаються різні за морфемним складом однокореневі іменування:

козакъ Ма(кс)имъ Кондратовъ – оной Кондратенко с предковъ козакъ Кіевскій (книга III, 39);

Петра Солохи атамана броварского (книга II, 24) – Петр(у) Солошинскому атаману броварскому (II, 26) – Солошенко (книга II, 28);

- для іменування деяких осіб існували альтернативні одиниці:

Семень Яхно онъ(ж)е и Са(в)(у)щенко (книга IV, 208).

Таким чином, на час укладання Генерального опису формування системи прізвищ не було повністю завершено.

У системі іменувань XVIII століття є декілька розрядів, які не співвідносяться однозначно з сучасними іменами, прізвищами або іменами по батькові.

До них відносяться:

- імена, які містяться на другій позиції у складі іменування;
- відапелятивні іменування – прізвиська;

- іменування, які виділяються за морфологічною ознакою – належністю до прикметників.

Оскільки їхній функціональний статус також не мав офіційного визначення, при дослідженні іменувань Генерального опису було покладено в основу аналізу інші критерії – словотвірний і семантичний, поєднання яких стосовно кожного типу іменувань визначає його функції.

Подібну тричленну типологію (імена, прізвиська, патроніми) застосовано П.П. Чучкою в колективній монографії “Історія української мови. Лексика і фразеологія” [5, с. 593-615].

Поняття інваріанта актуальне для власних імен унаслідок того, що, оскільки Генеральний опис був офіційним документом, усі варіанти імен автоматично набували однакового статусу – офіційного іменування людини – і, незважаючи на зменшувально-пестливі або аугментативні (за сучасними вимірами) відтінки, не супроводжувалися вказівками на наявність іншого, більш “офіційного” імені особи.

Тому розмежування інваріанта та його графічних, фонетичних, словотвірних варіантів є передумовою, по-перше, визначення кількості імен у Генеральному описі, по-друге, характеристики основних напрямів розвитку антропонімної системи періоду, що досліджується.

Незважаючи на високий рівень варіативності в Генеральному описі, на час його складання існувала система унормування імен, яка спиралася на місяцеслови з наведеними в них іменами святих. Ці імена вважалися канонічними, тобто, по-перше, офіційними, по-друге, повними.

З місяцесловів XVIII століття, які дійшли до нашого часу і зберігаються у відділі стародруків та рідкісних книг Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, декілька було використано для порівняльного аналізу імен Генерального опису. У бібліографічних картках про ці рукописи наведено такі відомості (подаються зі збереженням орфографії):

1. Євангеліє тетръ, 1735 г., полууст., въ листь (30 $\frac{3}{4}$ *18 $\frac{1}{2}$), на 266 л., (по 24-26 стрк., перепл. ісь тисненнями), отъ свящ. І.Вержбицкаго, «Изв.» 1882, 11.

2. Євангеліє тетръ, 1757 г., полууст., въ листъ (31 ¼*19), на 231 нен. л., (по 23 стрк., перепл., филигрань наминаеть №3572 у Н.П.Лихачева (Палеогр. значеніе), отъ свящ. І.Кандаловскаго, «Изв. Тр.» 1881, 11, 113.

3. М(нсѡ)цословъ всего лѣта. [з пропарями та кондеками] Без конца. Півустав XVIII ст. 70 на нум. арк. 1-35, 37. В два стовбци. Відоправи – рештка тканин. Додано уривки друк. видань а) община Почаїв. 1757 б) Анфологіонъ. Львів. 1694 (Сецинський № 27).

Найменше суперечливих думок викликає кількісний критерій диференціації іменувань. За кількістю власних назв іменування поділяються на одно-, дво-, три- та чотиричленні (М.Л.Худаш, П.П.Чучка, Р.Й.Керста, Р.І.Осташ). Наступним етапом аналізу кожного з кількісних розрядів іменувань є функціонально-семантична характеристика його елементів.

Особливу позицію стосовно кількісної характеристики онімів та відповідної термінології займає С.М. Медвідь-Пахомова. Досліджуючи антропонімні формули, авторка не поширює застосування терміна “формула” на однолексемні антропоніми [1, с. 52].

Вагоме значення для кількісної ідентифікації іменувань має наявність апелятивів у їхньому складі. За ознакою їхньої наявності більшість дослідників кваліфікують такі іменування як мішані, або описові. Однак більш послідовною нам здається позиція С.М. Медвідь-Пахомової, яка відносить їх до аналітичних різновидів відповідних (дво-, трилексемних) іменувань [1, с. 58].

Подальша після кількісної класифікація будується на неоднозначних критеріях. Так, наприклад, Р.Й. Керста поділяє одночленні іменування на: 1) християнські; 2) давньослов'янські; 3) апелятивні; 4) патронімічні; 5) відтопонімічні [2, с. 12]. У наведеній класифікації одиниці поділяються за ознаками походження (пункти 1, 2, 3, 5) та функції (пункт 4).

Найпослідовніше розмежовує одиниці антропонімних формул С.М. Медвідь-Пахомова. Серед елементів формул вона вказує на найбільш загальні, що можуть існувати в окремі історичні періоди: особове ім'я,

прізвисько, патронім, ім'я по батькові, відтопонімічне означення, допрізвищеве родинне означення, прізвище, пропатронім [1, с. 242].

Матеріали Генерального опису засвідчують, що система іменувань у II половині XVIII століття була досить розвинутою, включала імена, патроніми (андроніми, матроніми), прізвиська; два останніх розряди мали морфологічний статус прикметникових та іменникових утворень. Іменування особи могло бути одно-, дво-, три- або чотиричленним, що визначалося контекстом (коротші іменування вживалися частіше після повних багаточленних) або віком особи (іменування дітей були, як правило, одночленними, крім того, вони наводилися після іменувань батьків). Чинник соціального стану не мав вирішального впливу на склад іменування.

Однак формування антропонімічної системи на час укладання Опису не було повністю завершено, що виявилось в таких її особливостях:

- вживаються однопоколінні однокореневі іменування сина по матері, дружини по чоловікові, матері по синові тощо;
- зафіксовано іменування за місцем походження, родом заняття, що відповідають додатковим відомостям про особу;
- номінативні одиниці на позначення однієї і тієї ж особи часто є фонетичними або словотвірними варіантами.

Аналіз розподілу типів іменувань за кількісними показниками свідчить про те, що в II половині XVIII століття двочленні іменування були домінуючими, тричленні перебували на етапі становлення. Одночленні іменування втрачають свою самостійність як ономастичні одиниці і функціонують у складі аналітичних патронімних конструкцій (імена) або супроводжують повні іменування (прізвиська, патроніми, прикметники).

ЛІТЕРАТУРА

1. Медвідь-Пахомова С.М. Еволюція антропонімних формул у слов'янських мовах. Ужгород, 1999. С. 58. 246 с.
2. Керста Р.Й. Українська антропонімія XVI ст.: Чоловічі іменування. К.: Наук. думка, 1984. С. 12. 152 с.

3. Осташ Р.І. Ідентифікація осіб в Реєстрі //Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Підгот. до друку О.В. Тодійчук (голов. упоряд.) та ін.; Редкол.: Ф.П. Шевченко (відп. ред.) та ін. К.: Наук. думка, 1995 506 с. 592 с.

4. Худаш М.Л. З історії української антропонімії. – К.: Наук. думка, 1977. С. 76. 300 с.

5. Чучка П.П. Історія власних назв //Історія української мови. Лексика і фразеологія /В.О. Винник, В.Й. Горобець, В.Л. Карпова та ін.; Редкол.: В.М. Русанівський /відп. ред./ та ін. К.: Наук. думка, 1983. С. 494-495.

Двірна Катерина,

Український державний університет

імені Михайла Драгоманова,

м. Київ

НАЦІОНАЛЬНО – ПАТРІОТИЧНІ МОТИВИ В ЖИТТІ ТА ТВОРЧОСТІ ІВАНА БАГРЯНОГО

У статті розкриваються основні віхи життя та творчості Івана Багряного, його безперервна боротьба з радянським тоталітаризмом за свободу людини та Слова, за державну незалежність України.

Ключові слова: мова, боротьба, Іван Багряний, українець, опозиційність, тоталітарна система, еміграція, ОУН, УПА, незалежність України.

Постановка проблеми. Серед українців, які переймалися долею України в 20–60-і роки ХХ століття та пройшли тяжкі випробування тоталітарної системи, є видатна особистість – Іван Багряний (1906–1963), справжнє прізвище якого Лозов'ягін. Великий патріот, талановитий публіцист та громадсько – політичний діяч, художник та пісняр. У ті буремні часи він постійно ходив по краю прірви, пережив тюремні тортури, відстоюючи своє Слово та свої політичні переконання. Він – смілива людина, правдолюб, що постійно виборював право вільно думати та вільно жити. Не дарма серед його